

Rideg István

A mítoszteremtés vágya Barbaricum–Karcag múltjából

– avagy egy népmonda négy feldolgozása

Györffy István: *A lőzérhalmi eset* (1906), Szűcs Sándor: *Bengecsek halma* (1944),
Körmendi Lajos: *Bengecseg* (2001); Makra Sándor: *A szolnoki bég vérdíja* (1972)

Körmendi monda-mese-történetgyűjteményének, *A táltos kincsének* (2004) egyik alapkérdése, hogyan lehetne mítoszt teremteni Barbaricum–Karcag múltjából: hogyan lehetne művészi erővel felnagyítani a közösség cselekvéseit a múltban. Hogyan lehetne megindítani a kunok történeteiről való gondolkodást? Körmendi tehát 2001-től kezdve felfrissíti, kiegészíti, modern eszközökkel korszerűvé, élvezhetőbbé teszi a hagyományt. Sem a koncepciójával, sem a nyelvvel nincs hiba. Körmendi a mai kun emberekhez, gyerekekhez szólóan ír modern, jó stílusú és hasznos, a helyi közösséghez kapcsolódó elbeszéléseket.

Maga mondta Elek Györgynek 2004 augusztusában, amikor Berecz András ének- és mesemondó bemutatta *A táltos kincset* a karcagi városi könyvtárban: „*van, aki fontosnak tartja azt, hogy a számára minden alapvető élményt nyújtó szülőföldet írásaiban is megörökítse (...) Ennél fogva szívesen vettem az önkormányzat ösztönzését, hogy a mondákat, meséket írjam meg most, és ne mondjuk tíz év múlva (...) Úgy gondolom, A táltos kincse történetei sajátos világot rajzolnak fel a kunsági, pontosabban karcagi életről.*”¹

A kötet 30 története élén a török–tátár világ három költőiesített mondája áll: a *Bengecseg* (2001), a *Mákos Balázs* (2001) és az *Apavára* (2001). Körmendi népibb, költőibb, közvetlenebb, életesebb bojtárfattyút, Mákos Balázst, Klárát teremt, mint néprajztudós elődei és példaképei: Györffy István, Móra Ferenc, Szűcs Sándor. Mert ha elődeinket jobban látjuk, talán magunk szerepét és a jövőnket is jobban látjuk. És a mítosz a legalkalmasabb arra, hogy megmutassa, ki a jó és ki a rossz.

Ami a Bengecseget illeti, ugyanazt az 1735-ben már ismert népmondát dolgozta fel Györffy István (*A lőzérhalmi eset*, 1906), Szűcs Sándor (*Bengecsek halma*, 1944) és Körmendi Lajos. Mindhárman lebilincselően.

Györffy István írása tárcszerű, szemléletes, olvasmányos. Megtartja a népi előadó romantikusan színező mesélőkedvét, és a mikszáthi anekdotikus humorra emlékeztető módon adja elő az érdekes történetet.

„A Lőzér halma alatt agyonvertek egy törököt.” Ezzel a hatásos felütéssel kezdődik a monda. Azonban csakhamar csevegő hangnembe vált át a szöveg. „A töröknek is török voltán kívül az volt a hibája, hogy valami jóféle arab ló fickándozott alatta.” S így a végzete „két karcagi gulyásbojtár volt.” „Lőzér halmánál megcsípték (...) egy hajítófa halántékon találta és holtan bukott le lováról.” Tapodoz a neve.

1. Elek György: Könyvbemutató a városi könyvtárban. A táltos kincse. Karcagi Hírmondó. 2004. augusztus 19. 4. p.

A humor átszővi az egész Györffy-írást. „Karczagon cifra lakodalom van. A nemzeti tanácsot táncoltatják. Maga Izmail húzza a nótájukat. A nemes város akkor sem állott valami serény adózó hírében, mert külön levelet küldött neki a bég. A kun ember akkor is csak olyan volt, mint most. Nem hitte, hogy személyesen eljönne Izmail. Pedig hát úgy történt. Már Turgonyban felingerelték valami panasszal, aztán meg egy nap alatt evickélt át Karczagra a Karajánoson. Olyan volt, mint egy öntött ürge, mikor Karczagra betoppant kíséretével.”

Györffy aránylag kevés párbeszédet használ. Humora lakonikus. Még a ravasz karcagi bíró, Karacs Péter nevét is humorban pácolva ismerjük meg. „Ha már Péter gondol valamit, az csak jó gondolat lehet (...) Odavezetik őket a hullához. –> Ki ölte meg ezt az embert? <–> Nem tudjuk < (...) >A határ a Lőzér halom teteje. Ettől nyugatra kezdődik a határ.<> Hát melyik falué ez a föld, ahol a vitézem elesett?<> Ladányi határ<–> mondja a bíró.” Ebben a török világban még a gyarlósággal vegyes furfang is érdem, ha a karcagi közösség érdeke úgy kívánja. „El voltak készülve rá, hogyha Ladány magáénak nem vallja a határt, akkor az egyik esküdt Nádudvarénak vallja. De bíztak a szomszéd kapzsiságában. Reggel már ki is állította a ladányi tanács a levelet, melyben pecsétjével és aláírásával bizonyítja, hogy a karczagi tanácsnak igaza van, a határ az övék.” Így aztán Izmail bég Ladányon vette meg a vérdíjat. A török világ után aztán „Valóságos kis csaták folytak le a peres határreszen, egymás nyáját erőszakkal elhajtották, egymás pásztorait kölcsönösen agyonverték (...) végre is aztán a kunoknak adott igazat a törvény, mert a nádor volt a főbírájuk.”

Mikszáthosan bölcs a Györffy-írás befejezése is, jelezve, hogy idővel lecsillapultak a kedélyek. „Így dőlt el a nagy per, mely közel nyolcvan esztendeig tartott, mely egy török halálával kezdődött, de sok magyar pénzbe és vérbe került./ Régen volt. Már-már a monda ajkán is lassan-lassan elnémult e történet, csak az öreg molyette, fakó vallasági jegyzőkönyvek szűkszavú feljegyzései őrzik tovább.”² Györffy észreveszi, hogy az elkezdődött legendásítás félbemaradt.

A monda másik változatát – amely arról szól, hogy „miért hívják ezt a dombot Bengecsek halmának” – Szűcs Sándor dolgozta fel. A *Bengecsek halma* című novella rövidebb, mint a Györffy-írás, s jóval hatásosabbak benne a párbeszéddek is. Ám a néprajztudós precízége még szükségesnek érzi dokumentálni a novella műfajához már kevésbé illő mondandók neveit is. Az egyik „egy karczagi öreg juhász, Demeter István”, a másik a ladányi származású „Fekete Balogh János – egy fehér hajú, fehér bajuszú öreg csász.”

Szűcs Sándor már másként hallja a mondat, mint Györffy. Másként is írja meg. Nála kibővülnek az események. Nem is karczagi, hanem szoboszlói bojtárok voltak a törökpusztító tettesek. Györffynél még több a bűn: a gyilkosságban is és az átverésekben is bűnösök a karcagiak. Szűcsnél csak a törökök és a ladányiak átverésében.

2. A lőzérhalmi esetet Györffy István saját bevallása szerint még gyermekkorában hallotta Bakó Bálint karcagi lakostól. Valószínű, hogy az ecsezugyi tanyájukban, ahová tanulmányi nehézségei miatt az apa kivette a fiát az első gimnáziumi osztály után, és paraszti munkát végeztetett vele. A tárcaszerű feldolgozás 1906-ban jelent meg a Nagy-Kunság című lapban. Györffy István: Nagykunsági krónika. Karcag. 1984. Jegyzetek. 29. (137–138. p.), Bellon Tibor utószava: 146. A lőzérhalmi eset. 49–54. p.

A szolnoki Sásvár bég (és nem Izmail) elégedetlen azzal, hogy a szoboszlóiak az évi adójukon felül „csak tíz darab szép címeres marhát” küldtek neki ajándékkul. Ezért bosszúból megbízza Bengecseket, a harácsolásban gyakorlott cseribasit: „hozd el nekem azt a gulyát, amelyiket ez a sötét két vénség az angyalházi legelőn felejtett!”. Bengecsek és tíz marcona szpáhi „Angyalházapusztán közrefogtak néhány bojtárt, és elindítottak velük egy jókora gulyát.” A Hortobágy karcagi gázlójánál, a Fullasztónál az egyik szoboszlói bojtár és társai rámennek a törökre. „A hosszú és súlyos ónos fákkal nyergükből levert, fülig sáros törököt a mocsárba taposta a lármától megriadt szilaj gulya.” Bengecsek megfutamodott, de „A halom tetején utolérte az egyik bojtár fickó,” és bezúzta „a koponyáját a hosszú ónos fa nehezebbik végénél.” Itt pillantotta meg, a halom tetején, Bengecsek hulláját Sásvár bég. A határ letagadásának lényege ugyanaz, mint Györffynél, csak Szűcs Sándor több párbeszédet ír.

A karcagi ravaszság Szűcs Sándornál is bocsánatos bűn: „már szidták, huncutolták a karcagiakat, de fizettek, mert muszáj volt. Bezzeg birtokba is vették a drága áron szerzett legelőföldet, annyi gulyát, nyáját hajtottak rá, amennyi csak ráfért (...) Amikor a törököt kiverték az országból, a karcagiak pert indítottak a visszaszerzéséért, és ők is járatták jószágaikkal.”

A virtus meg egyenesen érdem Szűcs művének belső világában: „ha a karcagiak és a ladányiak legeltetés közben találkoztak egymással, akkor istent emlegetve megmarkolták a táblás rézfokos nyelét. Amelyik fél gyengébbnek bizonyult, annak >vérét felnyalta a kutya a gyepről< – mint mondták.”

A leglényegesebb különbség Györffy és Szűcs feldolgozása között az, hogy Szűcs Sándor a „százados per” lezárását erőteljesebb dikcióval oldja meg, mint Györffy. A kun szabadságjogokat érvényesítő nádori beavatkozást Györffy éppen csak említi. Szűcs viszont nagy művészi erővel dolgozza ki a novella zárlatában.

Annak ellenére, hogy mindkét elbeszélés igen élvezetes, Szűcs Sándor jókais és mikszáthos hagyományokat folytató légkörteremtő íráskészségét erőteljesebbnek érezzük, mint Györffyt.

„Az nem lehet, hogy a perlekedő feleknek egyaránt igazuk legyen! – Nagyságos nádor uramnak is igaza van – bölintott a bíró, megértvén, hogy melyik félnek lehet csak igaza.

A peres földet így csatolták vissza a karcagi határhoz. A ladányiak nehezen és csak sokára, nemzedékek váltakozása után törődtek bele a bíróság ítéletébe. Azt a dombot azonban ők is Bengecsek halmának mondják, nehogy elfelejtődjék annak a töröknek a neve, aki a halálával olyan galibát okozott, amibe késő unokák feje is belefájdult.”³

Körmendi novellája, a *Bengecseg* először a Magyar Naplóban jelent meg 2001-ben (jan.– febr. – márc. 18–21.).

Körmendi Lajos művészi céljainak elérése érdekében meglehetősen szabadon kezeli az 1735-ös mondát, éppen úgy, mint az ókori görög drámairók, Aiszkhülosz, Szophoklész és Euripidész is a mindenki által közismert thébai mondakört. Csak az a dolga, hogy szabadon és másképpen értelmezve korszerűsítse a cselekményt és a jellemeket, hogy a korához szóló legyen a hagyomány.

3. Szűcs Sándor: Régi magyar vízivilág. Magvető Kiadó. Bp. 1977. Bengecsek halma. 130–136. p.

Körmendi a novellája előtti rövid vignettában közli a legfontosabbakat. „*Bengecseg: határrezs Karcag keleti részén. Először egy 1720 körüli asszonyzállási határperben említik (...) Kun eredetű szó, jelentése: örököske. A Bengecseg-halmot rizstelep építése miatt elhordták.*” Becsülettel megemlíti a hely jelentőségét: „*A vízszabályozás előtt e halom mellett folydogált a Hortobágy, melyen itt volt egy gázló, s ezért a területért hosszú határpercek folytak Karcag és Püspökladány között. Ma Karcaghoz tartozik.*” Tisztelettel említi meg a nagy elődök munkáit. „*Szűcs Sándor Régi magyar vízvilág című könyvében ír erről és a halomhoz fűződő mondáról Bengecsek halma címmel. Györffy István a monda egy másik változatát dolgozta fel A lőzérhalmi eset című művében.*”

Körmendi már nem tapad olyan tudósi makacssággal a kunsági–karcagi rekvizitumhoz, mint Györffy és Szűcs tették, ezért kivirágoztathatja a Bengecseg-motívumot. Tudja, hogy „*a 13. században Magyarországra betelepült kunok török népek számitanak.*”⁴

Bengecseg nevének jelentése – Örököske – Körmendi novellájában kapja meg a legnevesebb jellemet. Uj Péter *Zádor és Ágota* (1828) című széphistóriájában Bengecseg még Zádor túrkevei vitéz áruló szolgálja, aki pénzért akarja megmérgezni urát. Bengecsek Szűcs Sándornál török vitéz, akit a szoboszlói bojtárok ölnek meg. (Írtuk: Györffynél Tapodoz cselebi volt a megölt török neve.) Körmendinél viszont ő egyenesen az a bojtárfattyú, aki megöli a törököt. A törököt, akinek Körmendi nem is ad tulajdonnevet: ő csak „*A hóka lovon ülő durva arcú pogány*”, „*a drabális pogány*”, „*a nagy dahó pogány*”, „*A hatalmas termetű török*”. Már ez is egyfajta népi szemléletű indulati ítékezés, deperszonalizáció: megfosztani valakit a nevétől, még nevet se érdemeljen. Mert sokkal fontosabbak az ellen-szenves tulajdonságai, mint a neve.

Már látjuk: Körmendi felhasználja az eddigi feldolgozások előnyeit. Györffytől elfogadja, hogy „földi”, tehát karcagi legyen a törökpusztító, mert jobban tetszik neki a györffys kun öntudat. Szűcstől (s egyben Györffytől) elfogadja, hogy „szolnoki” legyen a bég, de Szoboszlót felcseréli Debrecennel, hogy nagyobb távlatot adjon a nagykunsági eseményeknek. Szűcsnél a szoboszlóiakra gerjedt haragra Sásvár bég, mert „csak tíz darab szép címeres marhát” küldtek neki ajándékba. Körmendinél „*Szolnok várában Mehmud bég fogadta a Debrecenből hozott harácsot*”. Látjuk, Körmendi merészen kicseréli a bég nevét: Izmail vagy a magyaros hangzású Sásvár helyébe Mahmudot ír. Körmendi bátran változtat a helyszínen. Amíg Györffynél Izmail bég még a határban, a Lőzérhalmon vert sátrat, Körmendinél Mahmud bég már egyenesen a község szívében, a főtéren. Körmendi feleslegesnek ítéli meg a nádori (rex ex machina) beavatkozást, mert a történetet nélküle is „fel tudja emelni.” Körmendi is névtelenül hagyja a karcagi bírót, akárcsak Szűcs Sándor. Annak ellenére, hogy novellájában a bírót kapja a legnagyobb szerepet. De Körmendi ezzel a névtelenséggel őt nem lefokozza, mint a törökkel tette, ellenkezőleg, a bírót névtelenségével kitűnően általánosít, szinte azt szuggerálja, mind ilyenek voltak a karcagi bírók. S hogy a bojtárfattyúnak neve van, az nemcsak azt jelenti, hogy az író költői meggondolásból napfényre hozza ezt a gyönyörű nevet, hanem azt is, hogy a népfít kiemeléssel erkölcsileg egyenrangúvá teszi az előljárójával, a város első emberével.

4. A pusztai fiai. Kazak költők versei Körmendi Lajos fordításában. Barbaricum Könyvműhely, Karcag, 1996. Körmendi Lajos: Kalandozás a kazak irodalom történetében. 55. p.

Körmendi remekében először a nyelvi bátorságot emeljük ki mégis. Az író 53 ízes „kun tájszót” emel be a szövegbe. (Mellesleg: az ő novellája a leghosszabb terjedelmű.) A népi életmód, a népi viselkedés jellemzésére szolgál ez az archaizálás. A hangulatemelő, dúsitó tájszavak java része ugyan más helyeken, településeken vagy akár általánosan is ismert, de van közöttük néhány, amelyik inkább csak a „rétes vízivilág” pásztorembereinek életmódjához kötődik. Mint például a „*karimás kása*” (főtt köleskása tejjel leöntve), „*fűaljt gyűr*” (a mezőn feje alá gyűri a szűrét), „*sappog*” (tehetetlenül jön-megy), „*laponyag*” (a környezetből alig kiemelkedő hely, enyhe domborulat), „*dahó*” (durva, értetlen), „*kacabajka*” (munkában használt kiskabát), „*csetkása*” (vizinövény), „*fikós*” (olyan tojás, amelyben már kismadár van), „*csorbacsik*” (csikófogait kihullatott kisgyerek), „*tögyellik*” (nagy esőfellegek gyülekeznek), „*kutyaguránc*” (önfejű, makacs ember, akit nem lehet meggyőzni). Aztán: a törökök természetesen törökül beszélnek. (Körmendi magyar mondatait dr. Bartha Júlia orientalista fordította törökre.)

Ezért aztán nem véletlenül, így, az *Elfelejtett szavak a krónikás tenyerén* címmel ír recenziót *A táltos kincseről* Kocsis Csaba a Bárkába. Azt írja: „Az egyre fogyatkozó tájnyelv féltő őrzője, a Nagykunság jelenkori krónikása, a Karcagon élő Körmendi Lajos.”⁵

Németh István Péter pedig a *Kunkék éjek ölelése* című recenziójában hozza többször is szóba, szeretettel, az író nyelvi leleményeit. „A Bengecsegről és Mákos Balázsról szóló szöveg – a kötet elején – igazán virtuóz. Maga a két történet is érdekesítő, akár a többi elkövetkező, ám ahogy elmondja az író, az az igazi stílusbravúr. A magyar népnyelv nagykunsági tájszavai keverednek itt a hajdani török mondatokkal.” „Ha az angol, francia, német ect. műfordítók anyanyelvükön meglelik a *sappog*, *laponyag*, *bakafántos*, *dahó*, *csetkása*, *csorbacsik*, *kukorifia*, *istenvilágubtig*, *kutyaguránc*, *börzsák*, *köce*, *kóduscsipa*, *vaszka* szavak közelítőleg pontos megfelelőit, akár körülírásait, bizony mondom, a kíváncsiak majd olyan kalauzt vehetnek a kezükbe, ami a Nagykunság szellemi és lelki térképének újonnan színezett, de hű nyomatát tartalmazza. A táltos kincse a magyar olvasók számára pedig a megbízható gyönyörűség. L. Ritók Nóra borítórájával és illusztrációival jó kézbe venni e kötetet.”⁶

A nagykunsági, karcagi tájnyelvről Körmendi így nyilatkozik Elek Györgynek: „*Úgy gondolom, a tájszókészlet a magyar népnek nagyon nagy kincse, ami már teljesen feledésbe merül, mert az új nemzedékek jórészt a gagyin nőnek fel. Úgy gondolom, ha csak néhány gyereket vagy fiatalabb felnőttet megfog egy-egy szó a régi kunsági népnyelvből, már akkor is érdemes volt használni őket.*”

Körmendi megtartja a szerkezet konvencionális hármasságát, de ezen belül friss, élénk mozzanatokból építkezik. Miközben költőien megszemélyesíti a tájelemeket. Ember és táj paralel módon mozognak, de nem csak hangulati színezésről van szó, annál sokkal több történik, mert a tájnak kifejezetten emberarca van. Szokványos meseszerűség lenne ez? Nem. Szepes Erika a *Mifelénk* elemzésekor már felfigyelt rá: „Körmendi, teljesen egyedülállóan a líránkban, alakká változtatja az érzést.”⁷ Hasonlóan kivetítés történik itt, a

5. Kocsis Csaba: *Elfelejtett szavak a krónikás tenyerén*. Körmendi Lajos: *A táltos kincse*. Bárka. 2005. 1. sz. 116. p.

6. Németh István Péter: *Kunkék éjek ölelése*. (Körmendi Lajos: *A táltos kincse*) Napút. 2004. 8. 3, 5. p.

7. Szepes Erika 2006. június 6-án előadást tartott Karcagon a Városi Csokonai Könyvtárban Körmendi Lajos rejtett és vállalt vallomásai címmel. Ott hangzott el ez a megállapítás.

novellában is, mint az említett versfüzérben, csak itt nem az emberalakba, hanem a természeti, illetve tájlelembe történik a vetítés. Ebben a remekműben az emberi érzés expresszionista módon vetül ki a tájba, és ezt az ember lelkiállapota alkotta tájat látja az ember (illetve az olvasó). Körmendi tája itt, – de a *Mákos Balázs* és az *Apavára* című novelláiban is – úgy viselkedik, mint az ember. Körmendi tája aktív, erőteljesen hangsúlyoz, sőt: helyenként összegez. Körmendi említett novelláiban a természet emberként éli meg az emberrel történő eseményeket, és mivel ez a táj kun táj, mindig segít a kunoknak, mert ő is ellensége a töröknek (az *Apavára* esetében a tatárnak). Egészen zseniális megoldás: a szél menekül, a szél figyelmes, a nap együtt érző, a szél fél, az ég veszélyt jelez. „*Elinalt a szél, mint aki begazolt.*” „*Csak a szél karattyolt naphosszat, ők meg sem szólaltak.*” „*A nap felpislantott az ég alján, aztán – mint aki nemszeretem dolgot lát – gyorsan egy felhőt húzott az arca elé.*” „*Nyomukban nyugtalanul sappogott a szél.*” „*A szószátyár szél felkapta az imát, s repítette a pásztorok felé.*” „*Felfortyant a drabális pogány, előkapta a handzsárt, s úgy ordított, hogy még a nádas is farolni kezdett.*” „*A felrezzent szél riadtan eliszkolt a mocsarak felé.*” „*A távolban felmordult az ég. / – Tögyell – nézte az ég alját Karcagújszálása első embere.*”

Körmendi a nagyon szépen és következetesen végigvitt párhuzamos vágásokkal (amelyek az ember és a táj szimbiózisát mutatják), a filmszerű felvillanásokkal jellemzi is a történetbeli cselekvéseket. Rögtön értékeli. Ez a módszer sajátos balladás hangulatot tud kölcsönözni az eseményeknek. Belelátunk a tájba, benne látjuk az embereket a tájban, de belelátunk az emberekbe is. A novella szerkezete is gyorsan pergő, filmszerű.

Első részében összefonódik az expozíció és a bonyodalom. Azt látjuk, az író a tájra testálja azt, amit a debreceniek éreznek Szolnokon, a török előtt. Expresszionista áttétellel a táj kommentál. (Az egyszerűsítés kedvéért nem idézzük a török nyelvű mondatokat.)

„*Szolnok várában Mahmud bég fogadta a Debrecenből hozott harácsot.*

– *(Csak ennyit hoztatok, kutyák?) – ordította.*

Elinalt a szél, mint aki begazolt.”

A bég hamarosan parancsba adja a katonáinak: „*(Hozzatok ide a Hortobágyról, amit ott találtok!)*”, „*Útközben szedjete össze pásztorokat, majd ők idehajtják!*”

A novella második része – a cselekmény kibontakozása és a tetőpont – hat jól elkülöníthető mozzanattól áll.

Az első jelenet az öreg számadót és bojtárát, Bengecseget mutatja be az emberarcú természet közreműködésével. A szél, a zápor, a felhők, a hold, a nap úgy cselekednek, hogy teljes szinkronban vannak az emberekkel. Ebben a harmóniában „emberként” karattyol a szél, őgyeleg a hold, a nap ódalog. Mert itt minden a kunok által humanizált.

„*Csak a szél karattyolt naphosszat, ők meg sem szólaltak. Ették a karimás kását, nézték egy kicsit a tüzet, aztán fűaljt gyürtek, lefeküdtek.*

Zápor kerekedet, de hamarosan elvonultak a felhők.

Girhes hold őgyelgett az égen.

Az öreg felneszelt álmából. Fülelt.

A nap olyan kényszeredetten készült fölkelni, mint a fáradt pásztor, ha megrugdossák a talpát: még előódalogni sem akaródzott neki.

– Talpra, hé!

Bengecseg felpattant, s csak akkor engedte le az ólmos botot, amikor megbizonyosodott róla, hogy a számadója áll előtte.”

A tapasztalt öreg pásztor a lódobogásról meg tudja állapítani: lovasok jönnek, és azt is, hogy pogányok, sőt: hogy nyolcan vannak. Hogy mit éreznek a pásztorok, azt a táj közli, hüen, velünk. *„A nap felpislantott az ég alján, aztán – mint aki nemszeretem dolgot lát – gyorsan egy felhőt húzott az arca elé.*

A második jelenet a harácsolni indult szpáhik nehéz haladását mutatja a sárban, majd segélykérő imájukat. Őket „látva” a „kun” szél előbb aggódik, majd készségesen segít a pásztoroknak. *„Nyomukban nyugtalanul sappogott szél.”* (A lábjegyzet szerint tehetetlenül jött–ment.) *„A szószátyár szél felkapta az imát, s repítette a pásztorok felé.”* Vagyis: a szél jelzi a törökök jöttét. Az író így érzékelteti azt, hogy a pásztorok igen éberek.

A harmadik mozzanatban a törökök már megparancsolják Bengecseknek, menjen velük. A számadó undorral szól a magyarul beszélő bice „törökhöz”. *„– A pogány kutyája lettél, hékás? – kérdezte az öreg.”* Bengecsegnek nincs ínyére éhomra menni. A bice fordít, és a drabális pogány ordítására megijed a nádas, megijednek a kutyák, csak a számadó és a bojtárfattyú nem. Itt az író kivételes lehetőséggel él: az egyik tájelem (a nádas) az emberekkel ellentétesen viselkedik. A másik tájelem viszont (a nap) éppen olyan kelletlen, mint Bengecseg.

„Felfortyant a drabális pogány, előkapta a handzsárt, s úgy ordított, hogy még a nádas is farolni kezdett.

A komondorok farkokbehúзва inaltak el.

– Eriggy! – morogta az öreg.

A bojtárfattyú hosszan kászálódott.”

„A nap, mintha nem kéne haladnia, lassan lebzsel az égen.”

A negyedik jelenet sorsfordulós. Már Ladány felől jönnek visszafelé a Hortobágyról harácsolt gulyával. A gázlónál Bengecseg – hiszen neki van jobb helyismerete – súg valamit a többi legénynek (van közöttük „ladányi bojtárfattyú” is). Bengecseg előbb a bice magyart öli meg, utána a hatalmas termetű törököt. Az író gazdaságosan, művészi sűrítéssel dolgozik, itt sem a tettet részletezi, hanem a tett elkövetésének körülményeit, a helyszínt, a táj adottságait.

„Itatás után megindították a gulyát a halom felé. Függyönt vont köréjük a felvert por.

Bengecseg a bice magyarra engedte rá az ólmos botját.

– Pogányok kutyája! – sziszegte fojtott hangon.”

„A levegőben kavargó szürke masszából váratlanul bukkant elő Bengecseg, s mielőtt a pogány a handzsárt felemelhette volna, lesújtott.

A tetemetek bevitték a mocsárba, a vízbe lökték, a barmok egy részét keresztülhajtották rajtuk, s a törököket beletaposták az iszapba.”

A gulyát visszafordították a Hortobágy felé. Elégedettek lehetek magukkal, mert még a tájelem változása is ezt fejezi ki. *„A nap mosolygott odafent, mint egy csorbacsík gyerek.”*

Az ötödik jelenet előtt már huzamosabb idő telt el, hiszen már nem kisebb hatalom, mint maga „a Kunság fölött piramiskodó Mahmud” „happárezott” Karcagújszállása főterén.

A MÍTOSZTEREMTÉS VÁGYA BARBARICUM-KARCAG MÚLTJÁBÓL

Ótöle tudja meg a bíró, hogy „a Hortobágy folyónál, de már az innenső oldalán, agyonütöttek néhány törököt, egynek meg is találták a holttestét.” (Ne felejtjük, nyolcan voltak, de a bíró nem tudja a számukat.) A veszedelmet, a drámai feszültséget a következőképpen érzékelteti a széljárás változása.

A máskor izgága szél most a nagy fa alatt heverészett álmatagon. Öblös karosszékében szuszogva bóbiskolt a bíró is. A súlyos, ázsiai nyugalmat velőtrázó kiáltás törte meg.

„– (Gyere ki, te kutya!)”

„– (Állj elem vagy csóvát vetek a házakra!) – harsogta a pogány vezér.

A felrezzent szél riadtan eliszkolt a mocsarak felé.”

Körmendi bravúrosan teremti meg azt a lélektani szituációt, amikor a bíró éles esze a „végveszedelemben” életmentő lesz, amikor egyaránt becsapja a kapzsi szolnoki török béget és a kapzsi ladányi magyarokat. (A ladányiak kapzsisága később derül ki.)

„– (Felelj!) – tette a handzsárt a nyakára egy katona.

A bíró először csak csak nyefegett, aztán köntörfalazott, majd a türelmetlen béget és a fegyver csillogó pengéjét látva, ijedtében eszébe villant egy gondolat.

– Fizeitünk! – jelentette ki.”

„A Mahmud elégedetten elmosolyintotta magát.

– Fizeitünk, ha mi tettük. De az a terület nem a mienk.”

„– Hanem?”

– A ladányiaké.”

A táj, az ég is jelzi a ladányiakra háritott veszélyt.

„A távolban felmordult az ég.

– Tögyell – nézte az ég alját Karcagújszállása első embere.”

A hatodik jelenet a tetőpont. Amíg az előbbi jelenetben a félelem szülte fufang érzékelése volt az írói cél, itt már a karcagi bíró szellemi, erkölcsi fölényének kifejezése. A ravas bíró a megtévesztés valóságos arzenálját produkálja. (Az olvasó közben izgatottan várja, hogyan dől el Karcagújszállása sorsa.) A bíró először körülményeskedik, esküdözik, fogadkozik, hogy teljen az idő.

„A bíró várakozás közben szépen kicirkalmazta a beszédét, még istenkedett is a basának, hogy Karcagújszállásán embert ölni!...”

Majd, miután látta, hogy Mahmud bég ügyet sem vet rá, nőttön-nő az önbizalma. Már csipkelődik is. „Még ha török is az illető, ilyet nem szoktunk elkövetni, békés nép lakik erre... – Még a gyanútól is megrökönyödik az ember! – jelentette ki.”

A bíró jól megfontolt közérdekből megalázkodik, hízeleg, miközben azért aggódik, nehogy valamiféle ifjú elhamarkodottság keresztülhúzza a tervét. Végül a hazardírozó ember magabiztosságával neveti ki a béget. Körmendi igyekezett kihasználni a kun figurákban rejlő lehetőséget. Mindezt az összetettséget egyetlen gazdaságos bekezdésbe sűriti.

„A bíró kiókumulálta magában, hogy mikor térhet vissza a futár, s úgy vélte, már nem kell sokáig húznia az időt. Addig is mézes orcával gaszulált, hajlongva gaszulózott a pogány előtt, s magában abban reménykedett, hogy valami vérmes fattyú legalább ezt a kontyos futárt nem tökítette el az úton. Nézte a béget, aki úgy ült a szőnyegei és a párnái közt, mint a szotyos szilva a földön. Elvagyorodott a kurta lábú kun.”

„ – Minek örülsz, hitetlen kutya?
– Hogy megmutatkozik az igazság.”

Miként a bíró, szándékosan cselekszik a természet is. „*Kiléptek a sátorból. Odakint a szél fincoltatta az ördögszekeket. Fürkészték a távot.*” A bíró számítása bejött. „– *Igazat mondtál, kutya! A ladányiak fizetnek – ismételte a tolmács.*”

A novella befejező, harmadik része a megoldás. A győztesen magára maradt bíró fellélegzik, és felszabadultan sommázza a véleményét az önfejű törökről. „– *Kutyaguránc ember ez a Mahmud! – sóhajtotta.*”

S befejezés nagytotáljában előjönnek az emberek, s beszélnek a történeteket. Egyszerre két legenda is születik az ajkukon az eredményes cselvetésekről. Az egyik a fizikai fortély megtestesítőjének, Bengecseg bojtárfattyúnak a legendája. A másik a szellemi fortély megtestesítőjének, Karcagújszállása első emberének, a „köpcös”, „vastag nyakú” bírónak a legendája. „*Egy Bengecseg nevű legényt emlegettek, aki a társaival elaltatott néhány pogányt az egyik halom mellett. Dicsérték a bírót, hogy milyen jól kivágta magát a szorult helyzetből, s ezzel megmentette Karcaghújszállása házait a tüzes csóvákától.*” A népi igazságszolgáltatás rögtön a helyére teszi a dolgokat: a „bojtárfattyúból” „legény” lesz, a néhány törököt pedig nem megölték, hanem eufémiás kifejezéssel „elaltatták”.

A befejező sorok pásztor életformából vett hasonlata, természeti képe a török hatalmas bosszúját sejteti velünk. „*Már tutult a szél, mint valami kelekótya csűrűs. Az égen nagy fekete felhő-konda tolongott. Vihar galázolta a nádast, / Arra keletre, Ladány fele, cudar világ lehetett: csörgött-csattogott a tüzes korbács a tájnak a hátán.*”

Körmendi művészetében pályakezdése óta megszokottan vonzó, magas színvonalú a tájelemek, főleg a szél, a vihar ábrázolása. Nagy empátiával fejezi ki az állattartó kun nép természetlátását. Tudja, a pásztor nép legszebb képei a foglalkozásával kapcsolatosak. Ki mint él, úgy ítél. Erre a kun örökségre már első kötetében, a Barbaricumban (1981) rátalál. A Mifelénk ciklus egyik darabja, (A vihar) így kezdődik: „*Amikor a vidék ködmönén végigvág az égi kancsuka, az embe/-rek már tudják, egy fehér bika csavar egy fekete / bikát a fellegek között.*” Élete végén történelmi regényt tervez. A *Zádor és Ágota földjén* (2004) című regénye első fejezetének végén a kitörő vihar érzékeltetése szintén felejthetetlen. „*Az ég mordult egyet, bömbölni, dúlni kezdett a szél, előbb csak megmozdultak, de hamarosan már vágtaztak a fellegek, s úgy tülekedtek az égen, akár egy bivalycsorda.*”⁸

Körmendi Bengecsegye rendkívül hatásos szerkesztéssel és nyelvi leleménnyel születik meg. Az ő keze nyoma a monda legművészebb, legmarkánsabb feldolgozása.

Nagy bátorság volt Györffy István és atyai barátja, Szűcs Sándor munkássága után ehhez a mondához hozzányúlni. Gondoljunk csak bele: Györffy István a népi írók és Körmendi Lajos előtt is óriási tekintélynek számít. Illyés Gyula szerint – olvashatjuk a karcagi múzeum falán – „A magyar nép tudósa volt. Szeretném úgy is mondani: a magyar nép lett tudóssá benne.” Váratlan halálakor a népi írók véleményét Szabó Pál fogalmazta meg a Kelet Népében, 1939-ben: „egyedül vívta a magyarság harcát a nemzetnevelés dőbbenetes politikájában”. Szabó Pál idézi Györffy István híres és okos axiómáját is: „A ma-

8. Körmendi Lajos: *Zádor és Ágota földjén*. Eső. 2004. 3. sz. 34. p.

gyarság nem a test, nem a vér, hanem a lélek kérdése.”⁹ Szűcs Sándorról pedig azt mondja Körömdi Elek Györgynek: „*Szűcs Sándor nagyon veszélyes, mert jól ír, és még most is hatással tud lenni az emberre.*”

Körömdi azonban bízott a koncepciója erejében. Abban, hogy még ő is tud valamit hozzátenni a témához. Nézzük csak: a feldolgozásaikban a szereplők félik a törököt, de le is nézik. Györffynél az elbeszélő narrátor kárörvendően mosolyogja meg Izmail béget, mert öntött ürgeként evickélt át (az Arany János is megénekelte) Karajánoson. Szűcs is a hovartartozás öntudatával ironizál, még ha keserűen is: Sásvár „nem volt hosszan túró ember. Minden hamar kellett volna neki, mint cigánynak a lágy cipó.” De Körömdi is tudja a helyét: nála egyenesen a bíró agyába látunk, aki előbb szotyos szilvának nézi a béget, majd amikor elhárul a veszély ki is mondja róla, amit gondol: „*Kutyaguránc ember ez a Mahmud!*”

Érdekes, mindhárman rejtve hagyják a történet feltételezhető, valós idejét. Elek György feldolgozta Karcag város történelmét. Munkájában azt írja, hogy „1580 nyarán Sehszűvár (>Sasvár<) szolnoki bég portyája végződött kudarccal, Nádudvarnál szenvedett súlyos vereséget.”¹⁰ A novellaidő tehát a 16. század második fele.

Körömdi kunjai Szabó Pál hajdúival rokonok. Körömdi a *Bengecsegen* Szabó Pál *Ahogy lehet* (1962) című történelmi regényéhez hasonlóan azt mutatja fel, hogyan lehet együtt élni a törökkel, a hódítóval. Úgy, hogy mindenképpen megmaradjunk. Ha kell, gulyásfattyúként pásztorfegyverrel, ólmos bottal agyonverni a törököt. Ha kell, bírói ravaszással túljárni mind a kapzsi, erőszakos, bosszúálló török eszén, mind a nyereszkeskedni vágyó szomszédon. Körömdi Lajos írói célja nagyon hasonló a Szabó Páléhoz. Amit tehát Czine Mihály Szabó Pálról írt a történelmi témáival kapcsolatban 1971-ben, az 2001-ben Körömdi Lajosra is érvényes. „Mintha csakugyan biztatásul írta volna Szabó Pál a nagy történelmi változások kinját átélőknek: amely nép a török időket is kibírta, mindörökre megmaradhat.”¹¹

Körömdi Lajos és Szabó Pál írásai a kun illetve a hajdú múltról abban is megegyeznek, hogy nemcsak a koncepciójuk, hanem a nyelvük is kifejező. Körömdi a neologizmussal, az „édes karcagi nyelv” behozatalával szintén a szemléletbeli különbséget emeli ki, mint Szabó Pál a hajdú mentalitást kifejező nyelvvél (például: „szádorog”). Körömdi szebbnél szebb költői szövegeiben a hősök a kunsági, karcagi tájhaza karakán jellegét erősítik. Körömdi A táltos kincsében hasonlót cselekedett, mint barátja, a kunok szobrása, Györffi Sándor, amikor Magyarakára, a kis-hegyesesbori kunhalom tetejére 1995-ben odaálmodta a Kun emlékhelyet.

Körömdi ugyanazzal a tovább élő-éltetett karcagi hazafisággal írta meg a Bengecseget és a többi török–tátár világbeli történetét ebben a könyvében, amit a karcagi kunokban a biharugrai hajdúivadék, Szabó Pál korábban észrevett „(...) Karcag >a világ közepe< (...) s ráadásul: ezek a Kunok! Méghozzá a Nagykunok. Györffynek ismered a könyvét, nyilván. Egy kicsit >elromantizálta<, de akik a valóságot tudják, azoknak kedvesebb így.”¹²

10. Elek György: Várostörténet ötvenkét tételben. Karcag város története 1506-1950 között. Karcag, 2008. 32. p.

11. Czine Mihály: Szabó Pál alkotásai és vallomásai tükrében. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1971. 255–256. p.

9. Szabó Pál: Györffy István és a nemzeti művelődés. Kelet Népe. 1939.

12. Szabó Pál levele a szerzőhöz. 1965. november 2.

Végezetül, az igazság kedvéért, megjegyezzük, hogy a mondának van még egy negyedik feldolgozása is. Makra Sándor türkevei születésű református lelkész 1972-ben adta ki történeti regényét az ifjúság számára. A címe: *A szolnoki bég vérdíja*.

A regényben 1562-ben ígéri meg a karcagújszállási Pethő Bálint számadó, hogy visszafogadja a volt bojtárát, Vastag Lackót, aki mellesleg táltos is, mert a jobb lábán hat ujj van. Szolnokon Szegedi Kis István raboskodik. Váltásdíjához Pethő Bálint számadó juhász és a bojtára, Vastag Lackó is hozzájárul. 1563-ban Ballaszentmiklóst (Törökszentmiklós neve) 150 főnyi paraszt megostromolja, de Baj aga és Sehsuvar janicsárjai lemészárolják őket. (Sasvárból Baj aga csinált janicsárt, így lett a neve Sehsuvar.) Sehsuvar Péterturgonyszállítás (Kisújszállás neve) határában elfogja Vastag Lackót, majd Szajolban elrabolja Bige Rozikát, Lackó szerelmét, hogy a szolnoki Izmail bég háremébe szállítsa. Azt reméli, hogy ezért majd Izmail az időközben gutaütötte Baj aga helyébe őt nevezi ki várparancsnoknak. Izmail azonban nem őt, hanem Mahmudot teszi meg Ballaszentmiklós parancsnokává. Hűségéért viszont Sehsuvar az ő helyettese lesz Szolnokon. Vastag Lackónak sikerül megszöknie. A nádasban Rozika testvérével, Andrissal találkozik. Izmail Tapodozt azzal az üzenettel küldi el Péterturgonyszállításra, Karcagújszállásra, Ladányba, Debrecenbe, hogy ő személyesen fog elmenni a harácsért. Tapodozt a Lőzérhalom tetején Lackó és Andris fogják el. Andris elkapta a kantárszárát, Lackó pedig a karikásostorral lerántotta a törököt a lóról. Andris előbb egy fához kötötte a lovat, majd elvette a török kardját, és levágta vele a fejét. A ló Andrisé lett.

Tapodoz fejét egy karóra húzták. A karcagi elöljáróság ladányinak mondja a halmot. „A ladányi esküdtek valamennyien, élükön a bíróval, Allahra vallják, hogy Lőzérhalom mint községi legelő ősidőktől fogva a ladányiaké.”¹³ Izmail a Lőzérhalmon verte le sátorát, onnan zúdul rá Ladányra, ahol megkorbácsoltatja a bírót, Ladányi Ferenc uramat. Arra a rossz híre azonban, hogy a karcagi gulyát ellopták, és őt vitézének a fejét vették, Izmailt is megüti a guta. Sehsuvarról Andris kiváltja Rozikát.

Makra Sándor regényében, látjuk, ismerős nevek merülnek fel. Makra tanulmányozta a kort, tud Györfly elbeszéléséről is. A népi elbeszélő fordulataival él, és a mindentudó elbeszélő szerepét vállalja fel. Nem mindig szerencsésen. Sokszor feleslegesek a túlíráások. Például: „Miótan a legények sorát rendbe tettük, kanyarodjuk vissza a szolnoki török várba” (105. p.), „egyik szavamat a másikba ne öltsem” (182. p.), „Elégedjünk meg annyi magyarázattal” (187. p.), „Amit ezért kaptak, azt jobb, ha le se írjuk. / Ehelyett azt mondom el” (201. p.). Makra Sándor anakronisztikus kifejezéseket is használ. Például: „A két bojtár ott feküdt a Lőzérhalom tetején, az ákásfa tövében.” (114. p.) Hazánkban az akácfat Teszedik Sámuel honosította meg a 18. században. Vagy: „úgy a begyébe szedett, mint a baromfi a tengeriszemeket” (211. p.) – Magyarországon a tengeri is 18. századi meghonosodás. Olykor meseszerűek a nagyotmondások, vagy inkább ostobaságoknak hatnak, akár az ifjabb olvasók előtt is. Például: „Akkora lyukakat vágtak a kazalba, hogy a lovak is beleférhettek.” (132. p.), „a lovak patáját óvatosságból szalmába csavarták, nehogy a lódobogás elárlja őket.” (133. o.) Makra Sándor némely szava magyarázatra szorulna. Például: „– Egy árva bakmát se tudunk”. (167. p.) A bakma jelentése: semmi(ség).

13. Makra Sándor: *A szolnoki bég vérdíja*. Móra Kiadó. Bp. 1972. 22 o. p.

A MÍTOSZTEREMTÉS VÁGYA BARBARICUM-KARCAG MÚLTJÁBÓL

Igaz viszont, hogy helyenként Makra Sándor is nagyon találó tömörséggel beszélteti a szereplőit. A következő példánkban a szűkszavú dialógust követő írói magyarázat is helyes, mert mintegy beavatja az olvasót, érthetővé teszi a párbeszédet.

„– Honnét?

Ne féltsük a két legényt, készen vannak a semmitmondó válasszal:

– A szikről – így Lackó.

– Úgy hát?

– Úgy.

Az öreg tovább puhatolódzott:

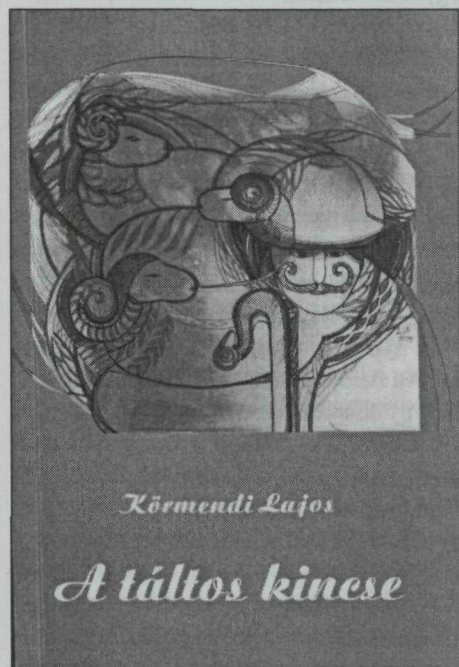
– Oszt mi végre?

Andris felelt:

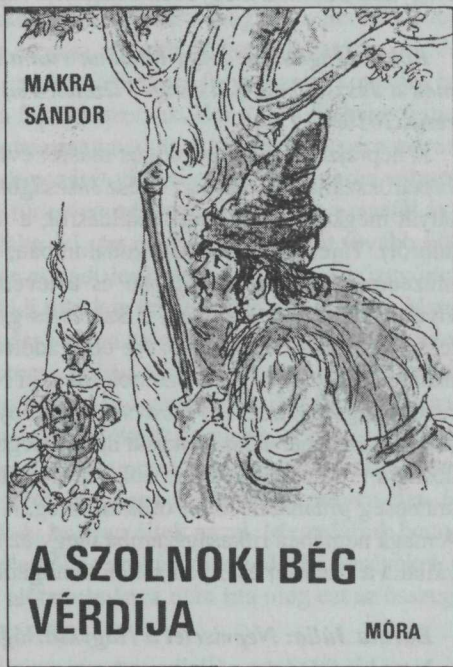
– Csak úgy.

– Értem. – Már tudniillik azt értette, hogy eddigi helyükön nincs tovább maradásuk, övök lett az egész puszt a kerek ég alatt.”

Mégis, Makra Sándor munkája korántsem olyan igényes, mint Györrfy Istváné, Szűcs Sándoré vagy Körmendi Lajosé. Közülük Körmendi teremtette meg Barbaricum-Karcag múltjának modern, a mítosz szerepéhez közelítő novellaváltozatát.

Körmendi Lajos: *A táltos kincse*
(könyvborító)

Makra Sándor: *A szolnoki bég vérdíja*
(könyvborító)